

REFLEXIONS PSICOPEDAGÒGIQUES I PROPOSTES DIDÀCTIQUES AL VOLTANT DE LA FINITUD

Anna Nolla Casals

Mestra, pedagoga i logopeda

Logopeda del CREDAV Jordi Perelló, Vallès Occidental

RESUMEN

En el artículo se presentan argumentos para acercarse a la pedagogía de la muerte, ofreciendo herramientas de reflexión que puedan ayudar a docentes, niños y adolescentes a comprender mejor el sentido de la vida. Utilizando determinados recursos se pueden plantear interesantes cuestiones relacionadas con la finitud.

ABSTRACT

Arguments are presented in the item to approach the pedagogy of the death, offering tools of reflection that can help to teachers, children and adolescents to be understood better the meaning of the life. Using determined resources you can pose interesting questions related to the finiteness.

Al cap dels anys de dedicació a l'educació, en diverses ocasions he compartit la inquietud que provoca en menuts, nois i adults, la mort d'alguna persona que de manera directa o indirecta, forma part de la comunitat educativa d'un centre. En un primer moment, es viu un trasbals, les emocions es desborden o es contenen en excés. Per sort, la majoria de professionals de l'educació tenen criteri i saben atendre la situació. Però també és cert que és aleshores quan es veu la necessitat de disposar d'eines pedagògiques preventives que orientin a educadors i pares. Molts d'ells mostren interès per a trobar la forma adequada i sincera de poder parlar amb els infants i els adolescents de l'absència, el fracàs i el patiment. De la mort i del morir-se i del dolor que sovint implica aquesta experiència. Dolor per qui es mor i per aquells que l'estimen. I no només dolor o por a la mort, sinó por de patir, del com morir. I malgrat això, en general s'està poc format per afrontar aquest repte.

Si llegim amb atenció la reflexió de Joan Carles Mèlich: "*Educar per a la mort resulta inseparable d'educar per a la vida, i a l'inrevés. Més encara, és l'única manera possible i sincera d'educar per a la vida*" i aquesta proposta ens ressona al cap i al cor, segurament serà més fàcil trobar els camins per acostar-nos, juntament amb el nostre alumnat, a l'experiència de la pèrdua, el fracàs i la mort.

Quan pares, mestres, professors o psicopedagogs hem de parlar de la mort amb els infants, adolescents i joves no és pas senzill trobar la manera de fer-ho, és per a tots una tasca difícil d'abordar. Està clar que el paper de l'educació no és només traspassar un seguit de continguts informatius, sinó donar suport a la totalitat de la persona, en totes les seves dimensions i en un tema com el que ens ocupa, això és francament complex i imprescindible alhora.

Infants i adolescents conviuen amb la pèrdua, la malaltia, el patiment i la mort i acostumen a preguntar o comentar coses com: *La iaia es morirà? Si es mor, ja no la veurem mai més? Però... potser pot anar al metge i es pot "desmorir". Quan tothom es mori, qui existirà? A on van les persones quan es moren? Com és el cel? Què és el cementiri?* I els adults (família i educadors) que vivim amb ells, hem d'estar disponibles per fer-los costat i som responsables d'acompanyar-los en aquestes experiències. Ser responsable significa poder donar resposta, donar raó d'alguna cosa.

Això no implica tenir resposta per a tot, de cap manera, perquè hi ha preguntes que no tenen resposta i així els ho hem de reconèixer. Però malgrat no hi hagi resposta per a tot, això no justifica que no haguem d'oferir un espai i un temps per parlar-ne.

I evidentment, no es tracta d'afegir més responsabilitats als docents en aquesta tasca ni augmentar el contingut curricular del treball quotidià dels professionals de l'educació, l'objectiu és oferir a nens i adolescents l'acompanyament que mereixen quan viuen experiències vitals que impliquen determinades pèrdues. Simplement es tracta de no ignorar la mort. Només aprofitant les ocasions i els esdeveniments que la vida ens presenta cada dia i amb una actitud oberta, ja podem fer molta feina en aquesta línia.

Per exemple, com és que a les aules es parla de les funcions vitals dels éssers vius i, en general, els educadors no en diem res sobre què passa quan aquestes funcions vitals (que ens donen la vida) deixen de funcionar?. La realitat del cada dia demostra que a les aules la mort s'obvia, cosa que no passa, o passa menys, amb tot allò que fa referència al sexe i a la reproducció. Es parla de l'arribada a la vida, de l'embaràs, el naixement, el creixement... I quan es fa necessari parlar del final de la vida... tot es fa més complexa i sovint hi passem "de puntetes". I això també passa en l'àmbit mèdic. Tot els protocols estan a punt per l'arribada d'un infant però per a una mort digna... encara queda molta feina per fer.

Per donar resposta als educadors interessats, hi ha força persones que s'han dedicat a "pensar" sobre tot això. Recentment s'han publicat obres molt interessants i escrites amb rigor que ofereixen informació, reflexions i activitats per dialogar sobre la mort i el dol de forma apropiada. És de justícia citar:

- filòsofs com en Joan Carles Mèlich,
- psicòlegs com l'Olga Herrero,
- pedagogs com la Concepció Poch
- psicopedagogs com en Vicenç Arnaiz,
- metges com en Salvador Pániker,
- teòlegs com en Francesc Torralba

Tots ells reflexionen, entre altres coses, sobre la pedagogia de la

mort i del dol i és important diferenciar-les. Són dues circumstàncies complementàries relacionades amb el morir:

- Parlem de la pedagogia del dol quan hi ha un esdeveniment que ens exigeix enfrontar-nos-hi i el seu objectiu és donar consol a les persones que ho necessitin i oferir eines per alleugerir el seu dolor.
- Parlem de la pedagogia de la mort, quan abordem aquest tema abans de trobar-nos davant un esdeveniment real i concret. Parlar de la mort abans que es faci real, pot ajudar a compartir dubtes, neguits i pors i viure aquesta realitat de forma més serena.

Acostar-nos a la pedagogia de la mort amb propostes prèvies a una possible situació de dol, pot ajudar a construir millor el sentit de la vida, perquè d'aquesta manera ens fem conscients de la nostra fragilitat i podem valorar més i millor allò que tenim.

En funció de com es visquin les experiències del dolor, l'absència, el fracàs i la mort, es poden generar un seguit de sentiments, actituds i valors humans. Alguns d'aquests valors poden ser: la paciència, la humilitat, l'amistat, la voluntat, la compassió, el compromís. La prioritat dels valors canvia segons les experiències viscudes, i això val per a totes les edats de la vida. La intenció és acompanyar als infants i joves a reflexionar sobre el seu propi pensament, els seus sentiments i les seves actituds davant el pas del temps i la finitud. Aquest acostament és necessari fer-lo de forma serena, amb delicadesa, respecte i responsabilitat, partint de les idees prèvies dels infants i joves i de la seva iniciativa.

És útil que els educadors aprenguem a acompanyar a l'alumnat quan aquest ha d'afrontar situacions de dol. Però abans que això, és necessari poder parlar de la mort i alliberar-nos de certs prejudicis i pors, que encara que comprensibles, és bo que les procurarem minimitzar.

Aquestes reflexions no són noves. La mort i el morir, ha estat, és i serà una realitat sobre la qual l'ésser humà s'ha formulat preguntes des dels seus orígens. El que sí pot ser nou és portar-ho al camp de l'educació d'una manera saludable, en un moment on socialment s'enalteix la joventut, l'èxit i el confort i, en conseqüència es rebutja la vellesa, el deteriorament físic, el patiment i el morir. Potser educar en la vida i en la mort pugui fer una petita, però important, contribució a millorar les nostres actituds davant la vida i, com a corol·lari, davant la mort.

Si partim de la base que l'educació és formació, poder parlar de la malaltia, de les pèrdues i de la mort amb infants i adolescents en els centres educatius i a les famílies és oferir-los una perspectiva més certa i intensa de la vida, és dotar-los de recursos existencials per a quan succeeixen algunes "petites morts" com: trencament de la família, pèrdua de la salut, decepció amorosa, fracàs escolar, etc. Es tracta de normalitzar, és a dir, oferir l'espai i el temps perquè els alumnes s'expressin en moments de patiment, dolor o fracàs. Amb respecte i cura, amb sinceritat i honestetat permetent l'expressió i el fet de compartir-ho, els garanteix un espai càlid i segur perquè elaborin el que ha succeït segons la seva maduresa sentint-se acompanyats.

I és clar, per poder convidar a infant i adolescent a compartir el que pensen i el que senten, és important conèixer quina és la millor manera de fer-ho. És important tenir algunes referències de com s'interpreta la realitat de la mort en les diverses etapes educatives.

Els nens i nenes d'Educació Infantil, d'entre 3 i 5 anys, acostumen a tenir molta curiositat i de vegades els costa diferenciar entre realitat i fantasia. Els adults hem de tenir especial cura del llenguatge, expressar les idees amb correcció per garantir la comprensió. Sovint, els nens d'aquesta etapa plantegen preguntes interessants, però difícils de respondre de manera que s'ajustin a la seva edat. De vegades és aconsellable tornar-los la pregunta: *I tu què opines?* I arran de les seves paraules es pot ajustar millor la resposta, que sempre ha de ser sincera, senzilla i clara.

Per abordar la temàtica de la mort amb l'alumnat d'Educació Primària, amb nens que tenen entre 6 i 12 anys, és important saber que a l'inici d'aquesta etapa els nens i nenes ja donen una resposta emocional davant la mort, que es veu com una possibilitat real, pensen que els seus pares poden morir i que el fet d'estar malalt pot tenir com a resultat la mort. També comencen a fer preguntes sobre els cementiris, les tombes, els funerals. De totes maneres, inicialment i en general, encara no pensen en la pròpia mort. Serà més endavant quan es qüestionin les possibles causes de la mort: vellesa, malaltia, violència... i van intuïnt que ells també moriran. Cap als 8 o 9 anys ja es plantegen què passa més enllà de la mort de tots els éssers vius en general i de les persones en particular i ja tenen clar que ells també moriran, encara que, en general ho veuen com un esdeveniment llunyà. I és més o menys abans de l'adolescència quan apareix la consciència de la pròpia finitud.

Els i les adolescents entenen el cicle de la vida i coneixen l'obligatorietat de la mort, que és un procés irreversible i que ells també moriran arribat el moment. A aquesta edat comencen a preguntar-se pel sentit de la vida i mantenen entre ells significatives converses sobre la mort i tot el que l'envolta.

El camp semàntic relacionat amb el tema que ens ocupa és molt ampli i disposem de moltes eines a l'abast per abordar-lo. En citem alguns: l'enyor, el difunt, la immortalitat, el cementiri, el funeral, la malaltia, la mort injusta, el suïcidi, la eutanàsia, entre altres. Al mercat, hi ha un munt de llibres, contes, pel·lícules, cançons... que parlen de la mort i del morir i del dolor que gairebé sempre implica aquesta experiència. Els centres educatius tenen a la seva disposició tot aquest material per abordar aspectes relacionats amb la pèrdua, el sofriment i la mort. Molts CRP (Centres de Recursos) disposen de l'anomenada "*Maleta de la mort i el dol*" que conté eines i recursos diversos per poder treballar a les aules.

A continuació us mostrem algunes possibilitats.

1. L'ENYOR

VERREPT, P. *Et trobo a faltar*. Barcelona: Joventut, 2000

Aquest és un conte de tapa dura, amb poc text i amb il·lustracions molt eloqüents. Un nen troba a faltar la seva amiga Joana quan aquesta canvia de casa. I això el fa pensar en com enyora a l'àvia. Però l'àvia va morir, l'àvia va marxar per sempre. La Joana no. Podem reflexionar sobre la diferència entre enyorar i trobar a faltar, que tot i que poden ser sinònims, també poden ajudar-nos a definir situacions. L'enyor sempre té una connotació positiva, el trobar a faltar, no necessàriament.

2. UBICAR ALS DIFUNTS

CORTINA, Mar. *On és el iaio?* València: Tàndem, 2001

Aquesta és la pregunta que fa una nena a la seva mare quan s'adona que el seu avi fa dies que no hi és. Ella mateixa robarà la res-

posta a la seva pregunta: el seu iaio s'ha mort i ja no el veurà mai més. On ubicar als difunts? Al cel, marxen de viatge, es transformen en àngels... quin embolic!!! La seva autora és la presidenta de la Societat Espanyola de Tanatologia.

3. EL PROTOCOL D'ACTUACIÓ

ELZBIETA. *La mort d'en Tim*. Barcelona: Cruïlla, 2002

Dins la col·lecció "Els pirates", aquesta és la crònica d'en Tim, el conill. La guineu l'ha atropellat sense voler i és mort. Però tots els seus amics han fet el que calia per acomiadar-lo. En el llibre queda explicat el protocol d'actuació davant la mort, amb una sensibilitat extraordinària, amb frases curtes, clares i il·lustracions delicioses.

4. LA IMMORTALITAT.

WALT DISNEY. *Hèrcules*. E.U.A., 1998

Aquesta pel·lícula és adient per parlar del tema de la immortalitat. Hèrcules, el protagonista, és un déu i com a tal immortal. Als nens els pot fer plantejar qüestions relacionades amb la mort i el que passa després de la mort, la resurrecció, la immortalitat.

5. EL COMIAT EN ALTRES CULTURES.

ONYEFULU, I. *C de comiat*. Barcelona: Intermón Oxfam, 2001
Ikenna descriu la cerimònia de comiat que es celebra al seu poble després de la mort i l'enterrament de la seva besàvia. Mostra fotografies molt boniques de Nkwelle Ezunaka, a l'est de Nigèria.

6. L'HUMOR.

BURTON, Tim. *La novia cadàver*. EUA: Warner Bros, 2006

Aquesta pel·lícula és ideal per poder parlar de la mort i els morts d'una forma desenfadada. Tota la realitat de la mort en el sentit més biològic del terme, hi apareix d'una forma divertida. Tot i així, hi pot haver escenes que quedin poc clares pels infants i els calgui algun aclariment per captar totalment el que el director vol transmetre.

7. L'ABSÈNCIA.

CELA, Jaume. *Abans de néixer, després de morir*. Barcelona: La Galera, 2006

Una vegada més en Jaume Cella troba les paraules justes i les expressions més ben trobades per abordar una realitat cada dia més present: la mort d'una persona jove en un accident de trànsit. En Jaume Cella dóna veu a la Clara, una noia de quinze anys i als seus germans, en Pere i en Miquel que perden la seva mare prematurament. Una reflexió sobre les conseqüències que pot tenir per a un adolescent la mort d'un dels seus progenitors.

8. LA MALALTIA.

LARREULA, Enric. *Alba*. Barcelona: La Galera, 1998

Alba és un text basat en els escrits en forma de diari personal d'una noia que va haver d'enfrontar-se de ben jove a la malaltia i la mort. Aquesta realitat tots l'haurem d'afrontar algun dia. El llibre ens convida també a conèixer la realitat de les aules hospitalàries.

9. L'INFERN.

ERLBRUCH, W. *El pato i la muerte*. München: Barbara Fiore Editora, 2007

Aquest conte va obtenir el premi Andresen d'il·lustració al 2006. Explica el diàleg entre un ànec i la mort. L'ànec, fa temps que nota alguna cosa estranya i en parla amb la mort, que l'acompanyarà en els seus dubtes.

10. LA MORT INJUSTA.

POCH, Concepció. *Cartorce cartas a la muerte*. Barcelona: Paidós, 2005

L'autora, llicenciada en Filosofia i màster en Psicopedagogia, pertany al grup d'Educació en Valors de l'Institut de Ciències de l'Educació de l'UAB. En aquest llibre, amb un estil senzill i intimista, va mostrant els seus sentiments, des de l'humor, la tristesa, la ironia i la ràbia per explicar que per viure amb sentit, la mort s'ha de tenir present.

11. EL SUÏCIDI.

GÖRRIZ, J. *Adéu, Cecília*. Barcelona: Empúries, 1992

La Cecília, una noia de 19 anys, s'ha suïcidat. La seva amiga Marina no tenia ni idea de les raons que havien dut a la seva amiga a prendre aquella decisió. Ho descobrirà després d'un temps de neguits i dubtes. El suïcidi és la segona causa de mort dels joves catalans. Aquest és un tema molt delicat, que cal abordar amb molt coneixement. Millor deixar-se assessorar per una persona que conegui de prop aquesta realitat.

12. L'EUTANÀSIA I EL TESTAMENT VITAL.

ARCAND, Denis. *Las invasiones barbaras*. Canadà: Cineimaginare Piramide, 2003. Oscar a la millor pel·lícula estrangera l'any 2004
La pel·lícula ofereix la possibilitat de parlar de l'eutanàsia, un tema que no és nou, però que socialment és vigent i punyent. Cada vegada la medicina pot allargar més la vida de les persones, però no sempre en condicions prou humanes.

Per acabar, convidar-vos a tenir confiança en els infants i adolescents i compartir amb ells converses al voltant d'aquesta realitat que és la mort, amb l'objectiu d'aprendre a conviure amb el dolor i la tristesa, però també amb el plaer i l'alegria, perquè tot ens pertany mentre vivim.

Bibliografia per a educadors

DE LA HERRÁN, Agustín, y CORTINA, Mar. *La muerte y su didáctica*. Madrid: Editorial Universitas, S.A., 2006

GEA, Alfons. *Acompanyant en la pèrdua*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006

HUISMAN-PERRIN, E. *La mort explicada a la meua filla*. Barcelona: Empúries, 2003

KROEN, W. *Cómo ayudar a los niños a afrontar la pérdida de un ser querido. Un manual para adultos*. Barcelona: Oniro, 2002

MÉLICH, Joan Carles. *Filosofia de la finitud*. Barcelona: Herder, 2002

POCH, Concepció. *De la vida i de la mort*. Barcelona: Claret, 2006

POCH, Concepció. *La mort*. Barcelona: UOC, 2008

POCH, Concepció. - HERRERO, Olga. *La muerte y el duelo en el contexto educativo*. Barcelona: Paidós, 2003

Correspondència amb l'autora: Anna Nolla Casals. Mestra, pedagoga i logopeda. Logopeda del CREDAV Jordi Perelló (Vallès Occidental).

E-mail: anolla2@xtec.cat

